

UOT 159.9

İ.H.Sultanova

*Bakı Dövlət Universiteti
ilhama.sultanova@mail.ru*

B.BLUM VƏ Ə.ƏLİZADƏNİN TAKSONOMİYA KONSEPSİYALARI: OXŞAR VƏ FƏRQLİ CƏHƏTLƏR

Açar sözlər: Ə.Əlizadə, B.Blum, taksonomiya, təlim məqsədləri, konsepsiya

Məqalədə Ə.Əlizadə və B.Blum taksonomiyası müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Göstərilir ki, ilk dəfə B.Blum tərəfindən yaradılan taksonomiyaya istinadən bir çox yeni konsepsiyalar yaradılmışdır. Ə.Əlizadə də “Üç tərkibli” taksonomiyanı yaradarkən bir çox mövcud taksonomiyalara, o cümlədən B.Blum taksonomiyasına istinad etmişdi. Lakin “Üç tərkibli” taksonomiya orijinallığı, özünəməxsusluğu ilə həm B.Blum, həm də digər koqnitiv, psixomotor, affektiv sferaları əks etdirən taksonomiyalardan fərqlənir. Əbdül Əlizadənin taksonomiya konsepsiyasının əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, şəxsiyyətyönlü təhsil konsepsiyasına əsaslanaraq təlim məqsədi kimi mədəni dəyərlərə malik şəxsiyyətin formalaşması ön plana çəkilmiş, dünya psixopedaqogikasında ilk dəfə olaraq üç tərkibli taksonomiya konsepsiyası yaradılmışdır.

И.Г.Султанова

КОНЦЕПЦИИ ТАКСОНОМИИ Б.БЛЮМ И А.АЛИЗАДЕ: СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ

Ключевые слова: А.Ализаде, Б.Блюм, таксономия, цели обучения, концепция

В статье сравнивается таксономия А.Ализаде и Б.Блума. Показано, что многие новые таксономии были созданы на основе таксономии, созданной Б.Блумом. А.Ализаде при создании «Трёхкомпонентной» таксономии также ссылался на многие существующие таксономии, в том числе на таксономию Б.Блума. Однако своеобразием и уникальностью «Трёхкомпонентная» таксономия отличается от Б.Блюма и других таксономий, отражающих когнитивную, психомоторную и аффективную сферы. Основная особенность концепции таксономии Абдул Ализаде, ее оригинальность заключается в том, что он впервые в мировой психопедагогике создал концепцию трехкомпонентной таксономии, обращаясь к принципу современной теории образования, ставя формирование личности с культурными ценностями на первый план как образовательная цель.

**TAXONOMY CONCEPTS B. BLUM AND A.ALIZADE:
SIMILARITIES AND DIFFERENCES**

Keywords: *A.Alizade, B.Blum, taxonomy, learning objectives, concept*

The article compares the taxonomy of A.Alizadeh and B.Bloom. It is shown that many new taxonomies were created on the basis of the taxonomy created by B.Bloom, A.Alizade, when creating the "Three-component" taxonomy, also referred to many existing taxonomies, including B.Bloom's taxonomy. However, the originality and uniqueness of the "Three-component" taxonomy differs from B.Blum and other taxonomies that reflect the cognitive, psychomotor and affective spheres. The main feature of Abdul Alizadeh's concept of taxonomy, its originality lies in the fact that for the first time in world psychopedagogy he created the concept of a three-component taxonomy, referring to the principle of modern education theory, putting the formation of personality with cultural values to the fore as an educational goal.

Dünya pedaqoji psixologiyası təcrübəsində taksonomiya konsepsiyası Amerika psixoloqu B.Blumun adı ilə bağlıdır. 1956-cı ildə onun rəhbərliyi ilə psixoloqlar – Maks Enqlexart, Edvart Furst, Uolter Xill və David Krasvoll idrak bacarıqlarını təsnif etmək üçün üsullar müəyyənləşdirib, təhsil prosesində bütün təfəkkür səviyyələri üçün çox vacib olan fikri bacarıqlar şəbəkəsini yaradıblar. Koqnitiv məqsədlər taksonomiyası kimi adlanan bu taksonomiya müxtəlif səviyyədə düşünmə və ya fikirləşmə bacarıqlarını əhatə edir, təlim prosesinin planlaşdırılmasında istifadə olunur. B.Blumun “Təlim məqsədlərinin taksonomiyası” adlı nəzəriyyəni inkişaf etdirən iki kitab (“İnsan xarakterinin stabilliyi və dəyişməsi”, “Təlim məqsədlərinin təsnifatı”) çap edilib (5). Hazırlanan nəzəriyyə ABŞ-nin təhsil müəssisələri tərəfindən qəbul edilmişdi. Bu taksonomiyalar sadədən mürəkkəbə doğru düşünmə bacarıqlarının altı səviyyədə təşkilini təmin edir. B.Blumun idraki taksonomiyasının ilkin variantında koqnitiv sahədə təlim məqsədlərinin bilik, anlama, tətbiq, analiz, sintez, qiymətləndirmə kimi altı səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir. Amerika mənbələrində göstəriləyi kimi, 1990-cı illərdə Lorin Anderson, Blumun tələbəsi və əməkdaşları tərəfindən B.Blumun taksonomiyası yenidən nəzərdən keçirilmiş, onun nəticələri bu və ya digər dərəcədə modifikasiya olunmuşdur. 2001-ci ildə Koqnitiv psixoloqlar qrupu, təhsil sahəsində nəzəriyyəçi tədqiqatçılar, həmçinin testləşdirmə və qiymətləndirmə üzrə mütəxəssislər “Təlim, tədris, qiymətləndirmə üçün taksonomiyalar haqqında” elmi-metodik vəsaitdə B.Blumun taksonomiyasının yeni variantını nəşr etdiriblər. Burada altı idraki bacarıq əsasında idrakda istifadə edilən biliyin

müxtəlif növlərinin taksonomiyasını işləmişlər. Həmin taksonlar bunlardır: xatırlamaq, anlamaq, tətbiq etmək, analiz etmək, qiymətləndirmək, yaratmaq. Son variantda xüsusi “*yaratma*” fenomeninin ayırd edilməsi taksonomiya konsepsiyasında önəmli hadisədir. Bu aydın şəkildə göstərir ki, taksonomiyanın ilk variantında ayırd edilmiş fenomenlər koqnitiv aspektdə işıqlandırıldığı halda, son variantda onlar artıq kreativ proseslər kimi nəzərdən keçirilir. B.Blumun taksonomiyası dünya psixologiyasında geniş yayılmış, müxtəlif ölkələrin təhsil sistemində qəbul edilmişdir. Onun müxtəlif modifikasiyaları vardır. Bir çox tədqiqatçılar bu taksonomiyaya istinad etmişlər. Belə tədqiqatçılardan biri də dünya təcrübəsində ilk dəfə üçtərkibli taksonomiya yaratmış Azərbaycan psixoloqu, professor Ə.Əlizadə olmuşdur. Ə.Əlizadə xarici ölkələrin pedaqoji psixologiyasına, o cümlədən B.Blum taksonomiyasına istinad edərək, 1996-cı ildən etibarən Azərbaycan pedaqoji psixologiyasında ilk dəfə təlim məqsədlərini sistemli şəkildə xarakterizə etmək üçün “taksonomiya” anlamından istifadə etmiş və müasir təhsil nəzəriyyəsinin prinsiplərinə əsaslanan üçtərkibli taksonomiya yaratmışdı. Həmin taksonomiya üç bölmədən ibarətdir: Əsas taksonomik kateqoriyalar birinci bölmədə təhsil, ikinci bölmədə inkişafetdirici, üçüncü bölmədə tərbiyəedici təlim məqsədlərinə görə təsnif olunmuşdur. Əbdül Əlizadə məktəbinin yetirməsi olaraq, əvəzedilməz psixoloqla həmmüəllif olduğum “Taksonomiya nəzəriyyəsi və təcrübəsi: müasir məktəbin işıqlı yolu” adlı kitabda (3) üçtərkibli taksonomiya təkmilləşdirilmiş, özünün, təkcə psixopedaqoji paradimaları ilə deyil, həm də ilk növbədə fəlsəfi psixoloji paradimaları ilə fərqlənən II (sonuncu) variant 2008-ci ildə formalaşmışdı. II variantda trilogiyanın nominasiyaları belədir: “Öyrənmə-İnkşaf-Mədəniyyət”. Bu trilogiyada “öyrənmə” “təhsil”in mahiyyətə ekvivalenti kimi açıqlanır. “Mədəniyyət” konsepsiyası isə istər Azərbaycan psixologiyasında, istərsə də Azərbaycan pedaqogikasında problemin yeni transformasiyasıdır. Professor Ə.Əlizadənin üç komponentli taksonomiyasının ilk və son variantları arasındakı fərq ondan ibarətdir ki, ilk variantda təhsil və tərbiyə əsas məna kimi təqdim olunur. Orada təhsil məsələləri təlimlə, tərbiyə məsələləri isə mədəniyyət paradimaları ilə açılır.

Azərbaycan pedaqoji psixologiyasında ilk dəfə Ə.Əlizadə tərəfindən yaradılan üçtərkibli taksonomiya ilə məşhur B.Blum taksonomiyasının müqayisəli təhlili onlar arasında oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarmaq imkanı verdi. İlk öncə qeyd edək ki, Ə.Əlizadə üçtərkibli taksonomiyanı yaradarkən bir çox mövcud taksonomiyalara, o cümlədən B.Blum taksonomiyasına istinad etmişdi. Ə.Əlizadə taksonomiyasının ilk variantının birinci bloku bəzi modifikasiyalarla B.Blumun taksonomiyasının əsas kateqoriyalarına söykənir. Ə.Əlizadə yazır ki, “müəllimlər dərslərin təhsil məqsədini çox vaxt ümumi şəkildə müəyyən edirlər: “...mövzunu öyrətmək” və “...məf-

humları mənimsətmək” kimi ümumi sözlərlə formulə edən müəllim, dərsi də bu “məntiq”, daha doğrusu, güzəran məntiqi çərçivəsində qurur. Halbuki dərsin təhsil məqsədləri çoxcəhətlidir və şagirdlərə ətraflı biliklər vermək üçün onlardan səmərəli istifadə olunmalıdır” (4, s.390.) Müəllif birinci blokda bunun epistemoloji açarını göstərir: “Şagirdlərdə nəzəri təfəkkürü formalaşdırmaq üçün tədris materialı müxtəlif istiqamətlərdə araşdırılmalıdır”. İkinci bölmə dərsin inkişafetdirici məqsədlərini əks etdirir. Bu bölmədə Ə.Əlizadənin qeyd etdiyi kimi, B.Blumun taksonomiyasının bəzi kateqoriyalarından istifadə olunub, lakin müasir ölçülərlə açıqlanıb. İntellektin strukturu və inkişafı problemi sahəsində aparılmış tədqiqatların (G.Gilford, J.Piaje, L.S.Rubintşteyn, V.V.Davıdov və b.) nəticələrinə əsasən, ikinci bölmədə təfəkkür, təxəyyül və hafizənin inkişafına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Müasir təsəvvürlərə görə, hafizənin inkişafı məqsəd deyil, vasitədir. Təxəyyül isə yaradıcı təfəkkürün (Gilfordun termini ilə desək, *duvergent təfəkkürün*) formalaşmasının başlıca şərtidir. Ancaq təxəyyülün inkişaf etdirilməsinin ikinci, lakin son dərəcə mühüm bir istiqaməti də var: təxəyyül problemi yaradıcılıq problemidir. Ümumtəhsil məktəbi şəraitində şagirdlərdə yaradıcı təxəyyülün inkişafı müasir dövrdə önəmli əhəmiyyət kəsb edir. B.Blum taksonomiyasında analiz və sintez proseslərinin inkişafı əsas məqsədlərdən biri kimi qarşıya qoyulur və taksonomiyanın əsas taksonları kimi qeyd edilib. Lakin Ə.Əlizadə taksonomiyasında təhlil və tərkib (analiz və sintez) idrak fəaliyyətinin “ümumi məxrəci” kimi dəyərləndirilir, onların əsasında bütün fikri proseslərin (müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat və s.), eləcə də tədris əməliyyatlarının və intellektual bacarıqların formalaşması nəzərdə tutulur. “Mahiyyətin anlaşılması nəzəri təfəkkürün inkişafında başlıca vasitə sayılmalıdır”, - deyən Əlizadə qeyd edir ki, “fikri proseslərin, tədris əməliyyatlarının, ağılın keyfiyyətlərinin, intellektual bacarıqların inkişaf səviyyəsini mahiyyətin anlaşılması səviyyəsinə görə qiymətləndirmək lazımdır (4, s.391) Blum taksonomiyasından fərqli olaraq Ə.Əlizadə taksonomiyasının inkişaf taksonunda ağılın keyfiyyətlərinin: ağılın dərinliyi, genişliyi çevikliyi sürətliliyi, qənaətciliyinin inkişafı da təlim məqsədi kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Bu iki taksonomiyalar tərkibinə görə də fərqlənir. B.Blum taksonomiyasında təhsil problemləri sistemli işıqlandırılmayıb və iki tərkibli (təhsil+inkişaf) taksonomiyadır. Təlim və inkişaf taksonlarından ibarətdir. Bu taksonomiyada koqnitiv sferanın inkişafı məqsəd kimi qarşıya qoyulur. Belə ki, B.Blum metodik problemləri sistemli öyrənməmiş, öz araşdırmalarında başlıca olaraq inkişaf konsepsiyasına söykənmişdir. Bu önəmli problem mahiyyətcə “analiz-sintez” dilemması əsasında araşdırılıb. Şəxsiyyətyönümlü təlim prinsipini əks etdirmirdi. Lakin Ə.Əlizadənin üçəm taksonomiyasının ilkin variantında koqnitiv sfera ilə yanaşı, şagirdin bir

şəxsiyyət kimi formalaşması ilə bağlı bütün ölçüləri özündə əxz edən təlimin tərbiyəedici məqsədləri təsnif edilir. Taksonomiyanın II variantında isə tərbiyə məsələləri *mədəniyyət* paradıqmaları ilə açılır və mədəniyyət tərbiyənin nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Bu kontekstdə mədəniyyət sadəcə olaraq əsrin estetik şüarı kimi deyil, ilk növbədə mənəvi-psixoloji şüarı kimi dəyərləndirilir. Təlim prosesində şagirdlər sadəcə öyrənmir, onlar öyrənə-öyrənə inkişaf edirlər. Həmin prosesin son nəticəsində mədəniyyətə (hissi, ünsiyyət, kommunikatıv, əxlaqi, iradi, milli-mənəvi, dünyəvi), dəyərlərə malik şəxsiyyət formalaşır. Bu, “Üç tərkibli” taksonomiyanın “Mədəniyyət” səviyyəsini təşkil edir.

Yuxarıda deyilənlər aşağıdakı cədvəldə əks edilib.

Benjamin Blum Koqnitiv məqsədlər taksonomiyası		Əbdül Əlizadə Üç tərkibli taksonomiya	
Bilik	Xatırlamaq	Təhsil	Öyrənmə
Anlama	Anlamaq		
Tətbiq	Tətbiq etmək	İnkişaf	İnkişaf
Analiz	Analiz etmək		
Sintez	Qiymətləndirmək		
Qiymətləndirmə	Yaratma		
		Tərbiyə	Mədəniyyət
ÖZÜNƏMƏXSUSLUĞU		ÖZÜNƏMƏXSUSLUĞU	
<ul style="list-style-type: none"> • İki tərkibli (təhsil +inkişaf) • Şəxsiyyətyönümlü təlim prinsipini əks etdirmir • İnkişafyönümlü konsesiyaya əsaslanır. • “Analiz-sintez” dilemması əsasında araşdırılıb • I variantda əsas məqsəd koqnitiv sferanın inkişafıdır. • II variantda koqnitiv proseslərlə yanaşı kreativ proseslərin inkişafı da məqsəd kimi qoyulur. 		<ul style="list-style-type: none"> • Üç tərkibli (təhsil+inkişaf+mədəniyyət) • Şəxsiyyətyönümlü təhsil konsepsiyasına əsaslanır • Analiz və sintez idrak fəaliyyətinin «ümumi məxrəci» kimi dəyərləndirilir, onların əsasında bütün fikri proseslərin (müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat və s.), eləcə də tədris əməliyyatlarının və intellektual bacarıqların formalaşması nəzərdə tutulur • Ağılın keyfiyyətlərinin: ağıl dərinliyi, genişliyi çevikliyi sürətliliyi, qənaətciliyinin 	

	<p>inkişafı da təlim məqsədi kimi qarşıya qoyulmuşdur.</p> <ul style="list-style-type: none">• I variantda koqnitiv, kreativ proseslərin inkişafı ilə yanaşı, şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşması ilə bağlı bütün ölçüləri özündə əxz edən təlimin tərbiyəedici məqsədləri təsnif edilir• II variantda tərbiyə məsələləri mədəniyyət paradigmaları ilə açılır və mədəniyyət tərbiyənin nəticəsi kimi qiymətləndirilir.
--	---

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticə əldə etmək olar ki, Ə.Əlizadənin “Üç tərkibli” taksonomiyası yaradılan zaman B.Blum taksonomiyasına istinad edilsə də, orijinallığı, özünəməxsusluğu ilə həm B.Blum, həm də digər koqnitiv, psixomotor, affektiv sferaları əks etdirən taksonomiyalardan fərqlənir. Əbdül Əlizadənin taksonomiya konsepsiyasının əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, təlim məqsədi kimi mədəni dəyərlərə malik şəxsiyyətin formalaşması ön plana çəkilmiş, dünya psixopedaqogikasında ilk dəfə olaraq üç tərkibli taksonomiya konsepsiyası yaradılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Əlizadə Ə.Ə.* Yeni pedaqoji təfəkkür: ideyalar, prinsiplər, problemlər. Psixopedaqoji araşdırmalar. Bakı: Adiloğlu, 2001, 162 s.
2. *Əlizadə Ə.Ə., Sultanova İ.H.* Taksonomiya nəzəriyyəsi və təcrübəsi: müasir məktəbin işıqlı yolu. Bakı, 2008, 172 s.
3. *Əlizadə Ə.Ə.* Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı: Pedaqogika, 2004, 432 s.
4. *Sultanova İ.H.* Əbdül Əlizadənin üç tərkibli taksonomiya konsepsiyası. Şamaxı, 2021, 90 s.
5. *Bloom B.* Taxonomy of Educational Objectives, Handboor I: The Coqnitve Domain. New York: David McKay Copyright 1956, 111 p.

Redaksiyaya daxil olub 27.08.2023